

УДК 821.161.2

ВОЛОДИМИР ПОДРИГА

*(Полтава)***ОБРАЗ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
У СПОГАДАХ ЙОГО СУЧАСНИКІВ****Ключові слова:** *бачення, спогади, мемуаристи, образ.*

Сучасні вчені зосереджують увагу на художній документалістиці як основі вивчення біографії літераторів, а також окремому явищі розвитку письменства, що має свою генетичну специфіку, діалогічну природу зв'язків із художніми жанрами. Українські літератори створили чимало художніх біографій знакових для нашого народу історичних, громадських діячів, оповідаючи про їхнє життя та працю. Чимало творів присвячено інтерпретації образів княгині Ольги, князів Володимира Великого, Данила Галицького, гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, письменників Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Довженка, Василя Симоненка, Василя Стуса тощо.

Існує чимало й інших творів, наприклад, спогадів, у яких автори також створили виразний образ того чи того українця. Поліфонічність бачення чільних представників нашої історії, науки, культури в українській мемуарній свідомості зумовлена часом, у який осмислювалася та чи та знаменита особа, й залежить від особливостей сприймання співвітчизниками.

Для опрацювання проблеми становлення та розвитку образу Григорія Сковороди в українській літературі важливо проаналізувати мемуарну спадщину наших попередників, у якій зафіксовано не лише риси його реального портрета, а осмислені життя, діяльність, висловлене ставлення сучасників до певних дій, рішень, поглядів тощо.

Про літературну спадщину Григорія Сковороди написано чимало наукових праць. Серед них монографії Т. Александрович, Д. Багалія, Л. Махновця, О. Мишанича, В. Шевчука, розвідки Т. Бовсунівської, М. Жулинського, М. Корпанюка, Г. Ноги, Л. Ушкалова тощо. Ці вчені принагідно звертали увагу на мемуари сучасників Григорія Сковороди, акцентували на поліфонічності оцінок, неординарності суджень та різноманітності тлумачень його вчинків, висловлювань. Однак не порушували питання специфіки творення образу Григорія Сковороди в спогадах його сучасників. У нашій статті здійснена спроба розглянути особливості бачення постаті Григорія Сковороди й творення його образу як Свого та Чужого в мемуарах Густава Гесс-де-Кальве, Федора Луб'яновського, Івана Вернета.

Розглядаючи пам'ятки національної мемуарної літератури, у яких інтерпретовано образ Григорія Сковороди, варто пам'ятати, що погляди на видатного українського мислителя, зафіксовані в них, уражають полярністю оцінок, висновків. Одні автори приголомшують цілковитим захопленням, зачаруванням його постаттю, поетичною, прозовою спадщиною (наприклад, Густав Гесс-де-Кальве,

Федір Луб'яновський); інші (Іван Вернет) – байдужим, іноді відверто ворожим, негативним ставленням до самого філософа, а також його праць, поцінуючи які, покладаються або на індивідуальний (не завжди сформований належно) смак, або на засади естетики свого часу.

Однак образ генія українського народу в аналізованих творах відображено поліаспектно і глибоко. Ця особливість свідчить, що Григорій Сковорода усвідомлювався визначною особистістю, що мала вплив на духовне життя нашого народу, розвиток культури.

Із позицій сьогодення значно глибше й повніше пізнаємо попередників не лише тому, що стикаємося з результатами їхньої діяльності, а й тому, що бачимо множинність оцінок іншими. Опановувати творчу спадщину наших визначних діячів потрібно для того, щоб краще зрозуміти і їх, і себе самих. П. Рікер зауважував, що «ідентичність певної особи, певної спільності значною мірою збудовані з цих ідентифікацій стосовно цінностей, норм, ідеалів, героїв, в яких особа чи спільність себе впізнають. Упізнавання себе в... – сприяє впізнаванню стосовно... Ідентифікація з героїчними постатями чітко вказує на цю сприйнятту іншість; але ця іншість є водночас латентно наявною в самому акті ідентифікації стосовно цінностей, який призводить до того, що ми ставимо «причину» вище за власне життя...» [4, с. 148]. Порівнюючи себе із Григорієм Сковородою, представники простолюду, його співвітчизники-мемуаристи Густав Гесс-де-Кальве, Федір Луб'яновський, учень і біограф Михайло Ковалинський, а також письменники-наступники в умовах колоніальної залежності, незважаючи на позитивні чи негативні оцінки його діяльності, визнавали потребу збереження духовного, культурного стрижня народу, а також самих себе як особистостей, причетних життям та діяльністю до нескореної і талановитої української нації.

Оповідючи про Григорія Сковороду в різних за жанровою модифікацією творах фольклору, літератури, сучасники та послідовники відчували його іншість, проте іншість близької за духом людини. У свідомості народу, мемуаристів, літераторів він уявлявся Своїм, частково Іншим. Такий підхід до осмислення його особи спричинений стилем життя, вченістю, що породжувала заздрість, захоплення і, звичайно ж, насторожувала, відлякувала.

Так історично склалося, що людину, наділену знаннями, суспільство тримало на дистанції, начебто відштовхувало, оголошувало чужою, а тому вона відмежовувалася від світу (волхви, монахи). На переконання Ю. Лотмана та Б. Успенського, «будь-яка творча діяльність, володіння знанням понад міру, визначену для всіх членів суспільства, є, з одного боку, корисною ознакою, а з другого – небезпечною, такою, що таїть загрозу й виводить людину за межі її соціуму» [3, с. 111]. Саме як до Іншого, хоча й Свого, було ставлення і до Григорія Сковороди.

У світлі вищезазначеного додамо, що постать цього визначного митця, осмислена у національній фольклорній, мемуарній, художній свідомості кінця XVIII–XX століть, або бачиться наближеною до народного Свого (українського) духовного контексту, або розуміється причетною до Іншого (іноземного) культурного простору, який він засвоїв у процесі мандрів за кордоном. І хоча простолюду прихильно ставився до Григорія Сковороди, усе ж він залишався пред-

ставником чужого світу, адже за способом життя й діяльності був Іншим, хоча й Своім. Як знавець Біблії, різноманітних теорій філософів сприймався (і сприймається) як Свій-Інший, бо поєднав у власній творчості і мудрість рідного народу, і досвід чужоземців.

У національній мемуаристиці XIX століття особа Григорія Сковороди змальована у невеликій кількості творів: спогадах Густава Гесс-де-Кальве, Івана Вернета, замітці Федора Луб'яновського, у яких він постав дещо в іншому, ніж у фольклорі, ракурсі. Я-мемуариста або протистоїть (Івана Вернета), або співвідноситься (Густава Гесс-де-Кальве, Федора Луб'яновського) з Я-Сковороди. З огляду на цю особливість у аналізованих спогадах мислитель трактується як Свій (пізнаний, зрозумілий, близький) та Інший (непізнаний, чужий, знехтуваний).

Густав Гесс-де-Кальве симпатизував Григорієві Сковороді, тому змалював його добрим, чесним, указавши, що значний вплив на формування особистості майбутнього філософа здійснив батько, який «сам виховав зародок добродетності в серці дитини і дав йому першу основу, щоб з часом можна було зробитися корисною людиною» [2, с. 61]. Наділяючи генія неабияким розумом і хитрістю, зазначив, що за їхньою допомогою він зміг подолати неприємності і не став священиком. Акцентуючи на почуттях любові до рідного краю, автор визнав, що Григорій Сковорода – патріот, а тому, отримавши знання за кордоном, повернувся до своєї країни, де продовжив мандрувати та навчати співвітчизників.

Природно, що Густав Гесс-де-Кальве створив образ бідного Григорія Сковороди, увиразнивши його відповідним убогим гардеробом та простими гастрономічними вподобаннями: «Одяг його складала проста сіра свита, їжу – найгрубіші страви; міцні напої він знав лише за назвами» [2, с. 64]; «Проживши деякий час в одному селі (де завжди ночував влітку в садку під кущами, а взимку в стайні), брав він свою єврейську біблію – з чого складалося все його майно – у кишеню, флейту, на якій він досить добре грав, на плече, і попростував далі» [2, с. 65]. Скромний і невибагливий спосіб життя мислителя мемуарист розкрив через висловлювання героя оповіді: «Для чого, казав він, всі ці затії? Дякую Провидінню, що я здоровий; чи тіло моє шовком вкрите, чи грубим сукном, шлунок мій смаженим курчам наповнений чи шматком хліба: то все одно. Серце, яке буває чесним під простим одягом, більше варте, ніж чорна душа, що сховалася під зірку або стрічку. Нащо ті шипучі напої, коли природа дала чисту воду? Як бідний той, хто слідує навіюванням чуттєвості і зневажає кращу частину свого буття – освіту душі» [2, с. 64]. У такий спосіб автор намагався пояснити прагнення мудреця до природного життя, основою якого є постійна праця над удосконаленням власного внутрішнього світу, задоволення простою їжею, звичайним одягом.

Густав Гесс-де-Кальве бачив Григорія Сковороду аскетом, учителем-наставником. Порівнюючи з грецькими філософами (циніками і стоїками), наголосив на його безмаєтності та стійкості, що виявилися у позбавленому комфорту (без зручностей) способі життя, байдужості до жінок, неприємностей.

Літератор уважав, що Григорій Сковорода – мандрівник і вдатися до такого способу життя йому довелося через неможливість отримати належну освіту в Україні, а також через потребу зрозуміти людей: «Здоровий глузд казав йому,

що суха вченість без знання людей дуже мало важить; і по книгах не можна добре пізнати людину в усіх її стосунках. Скворода сподівався підсобити цьому недоліку мандрівкою до чужих країв...» [2, с. 62]. Автор спогадів указав, що за кордоном, у Римі, набираючись життєвої мудрості, подорожанин спостерігав за різними типами «ченців, блазнів, дурисів, макаронних та сирних фабрикантів», які «справили на нашого циніка сильне враження» [2, с. 63].

Створюючи постать Григорія Сквороди-мандрівника, його співвітчизник використав низку спеціальних мовних формул, що сприяють відображенню уявної подорожі: «взяв мандрівного посоха в руки і вирушив за кордон» [2, с. 62], «крокував по цій класичній землі (Італії. – В.П.)» [2, с. 62], «Надіючись завжди на прудкість ніг, він вирушив назад» [2, с. 63], «Ніхто в усяку пору року, в усяку погоду не бачив його інакше, як пішим» [2, с. 65], а також увиразнив образом предмета-ідентифікатора – посоха.

Густав Гесс-де-Кальве змалював Григорія Сквороду як анахорета-мудреця, мандрівника, ученого, наставника, патріота батьківщини, невибагливого у побуті, їжі та одязі чоловіка, який намагався пізнати себе, навчав інших любити один одного, зростати духовно.

Федір Луб'яновський у власних спогадах оповів про знайомство з Григорієм Сквородою. Він захоплений його неординарною особистістю, яка присвятила життя служінню простолюду, власному духовному вдосконаленню, пізнанню світу. Створений ним образ мислителя досить змістовний, різногранний. Тип освіченого мандрівника, бідняка-безсрібника, людинолюбця, вчителя увиразнено портретом: «...старий вище середнього зросту, у сірому байковому сюртуці, в українській овечій шапці, з палкою в руці» [3, с. 71]. Мемуарист ідентифікував Григорія Сквороду як українця за його вимовою, вказавши, що «за наріччям» він «справжній малоросіянин» [3, с. 72]. Також уважав, що він близький за духом до простолюду, з яким його ріднили приязні стосунки, тому «всіма бував зустрінутий і проведений до побачення з любов'ю; в усіх він був свій» [3, с. 72]. Для підтвердження цих слів навів спомин селянина, який охарактеризував Григорія Сквороду як розумного, душевного чоловіка, вчителя добра, страху Божого, віри, красномовця, що умів достукуватися до серця кожного співрозмовника [3, с. 72]. Обопільна любов народу і Григорія Сквороди вияскравлена автором у розповіді про їхні взаємини, що ґрунтувалися на повазі.

Як зазначав у власних нотатках Густав Гесс-де-Кальве, Григорій Скворода подорожував за кордоном з освітньою метою. У записках Федора Луб'яновського він – паломник, адже, на переконання мемуариста, «здійснив потім мандрівку до святих місць; був у Єрусалимі, на Афонській горі, в Костантинополі...» [3, с. 71], а отже, обраний, просвітлений Божою мудрістю. Тому мандрівну вдачу філософа-навчителя підкреслив за допомогою слів-маркерів (мандрувати, бувати, переходити): «Мандрував довго, повернувся до Вітчизни і на батьківщину...» [3, с. 71], «в Харкові бував раз, багато два рази на рік...» [3, с. 71], «любив він переходити з слободи до слободи, з села в село, з хутора до хутора» [3, с. 72].

Як переконаємося, Федір Луб'яновський створив образ мандрівного і розумного Григорія Сквороди, який бачиться ним бідняком-безсрібником, людино-

любцем, навчителем простолюду Божої мудрості, паломником. Мемуарист ідентифікував його як українця за мовною ознакою, вважаючи, що він близький до простолюду не лише своїм життям, а й вдачею.

На відміну від Густава Гесс-де-Кальве та Федора Луб'яновського, Іван Вернет залишив спогади хоч і про вченого, вдатного до музики Григорія Сковороди, але охарактеризував його негативно, виявивши тим самим власну образу, яку начебто наніс філософ, назвавши «чоловіком з баб'ячим розумом і дамським секретарем» [1, с. 70]. І хоча зізнався про це щиро, а ще зазначив, що не ображається і навіть «їздив з Мерчика до села Іванівки (Богодухівського повіту) для відвідання могили, в якій спочивають тлінні останки незабутнього Сковороди» [1, с. 70], усе ж негативне ставлення до світоча української духовності пронизує замітку від початку до кінця.

Змалювавши видатного українця вченим і розумним, автор наголосив, що він уражений самолюбством, нетерплячий до думок інших, часто ображав співрозмовників і цілком не виявив своїх обдарувань для суспільства. Мемуарист не розумів, чому він був популярний серед вихованців, адже мав, на його думку, багато негативних рис [1, с. 68-69].

Іван Вернет, хоч і намагався вписати мислителя в контекст світових філософів, зазначаючи, що не варто порівнювати його з Руссо, «справедливіше Сковорода займає місце між Діогеном і Кратесом; він своїми вчинками і норомом міг би грати в Греції чудову роль за часів синопського дивака» [1, с. 69], проте глумиться над ним, вважаючи химерним.

Автор записок звернув увагу, що Григорій Сковорода любив українців і німців. Ця прихильність мудреця до представників двох народів, як щиро зізнається Іван Вернет, стала «причиною моєї з ним суперечки і незгоди при першій зустрічі; вона позбавила мене задоволення познайомитись з ним ближче, хоч як я того бажав» [1, с. 69]. Аналізований текст яскраво засвідчує, що молодий і запальний юнак уже при першому знайомстві з досвідченим філософом виявився нестриманим, уступив у безглузду суперечку і, природно, зазнав фіаско. Не наважуючись продовжити знайомство, не пересилив неприязні, не змінив ставлення до нього, хоча мав би це зробити, зростаючи духовно, позбавляючись негативних вад характеру.

Звернемо увагу на висновки А. Сошнікова, який так характеризує Івана Вернета і Григорія Сковороду: «Але велика відстань пролягає між глибоким оригінальним самобутнім стилем філософії українця Г. Сковороди та легким, унікальним всяких складнощів, світоглядом швейцарця І. Вернета... І. Вернет міг би тільки уподібнюватись великому «старчику Варсаві» і до того ж виключно у зовнішніх прийомах його проповідницького життя, наприклад, мандруванні... Філософія Г. Сковороди ставила своєю метою моральне удосконалення суспільства, а І. Вернет у своїх писаннях і бесідах лише старався бути приємним співрозмовником...» [5, с. 146]. Як бачимо, Іван Вернет не міг пізнати Григорія Сковороду глибше, ніж він це зробив, бо сприймав однобічно, недоброзичливо. Особиста антипатія не дозволила молодому юнакові зрозуміти думки, життєву позицію старшого наставника, а в зрілих літах – розкрити об'єктивно і безпристрасно у

власному творі складну і суперечливу постать Григорія Сковороди. Для нього він назавжди залишився чужинцем. Характеристика мемуариста значно звужує і спотворює той образ генія українського народу, що був створений іншими його сучасниками.

Отже, Густав Гесс-де-Кальве, Федір Луб'яновський, Іван Вернет створили поліфонічний образ Григорія Сковороди, який бачиться ними визначною особистістю, що мала вплив на духовне життя українців, розвиток культури. Густав Гесс-де-Кальве змалював Григорія Сковороду як анахорета-мудреця, мандрівника, ученого, наставника, патріота батьківщини, невибагливого в побуті, їжі та одязі. Федір Луб'яновський бачив його мандрівником, мислителем, бідняком-безсрібником, людинолюбцем, навчителем простолюду Божої мудрості, паломником, українцем. Іван Вернет, змалювавши видатного українця вченим, наголосив, що він вражений самолюбством, нетерплячий до думок інших, часто ображав співрозмовників і цілком не виявив своїх обдарувань для суспільства. У спогадах Густава Гесс-де-Кальве й Федора Луб'яновського їхнє Я співвідноситься з Я Сковороди. Вони намагалися усвідомити духовний подвиг мислителя. Натомість у замітці Івана Вернета Григорій Сковорода вважається Іншим, його Я віддаляється від Я Вернета, тому він для нього – чужинець, непізнаний і нерозкритий до кінця співвітчизник. Продовжуючи опрацьовувати проблему становлення та розвитку образу Григорія Сковороди в українській літературі ХІХ століття, аналізуючи мемуарну спадщину наших попередників, у якій зафіксовано не лише риси його реального портрета, а осмислені життя, діяльність, висловлено ставлення сучасників до вчинків, рішень, висловлювань, поглядів тощо, зможемо краще пізнати свого талановитого попередника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вернет І. Лопанський міст – уривок з спогадів про Харків / І. Вернет // Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах / [упоряд. В. Г. Штих]. – Х., 2002. – С. 68–70.
2. Гесс-де-Кальве Г. Сковорода, цинік нинішнього віку / Г. Гесс-де-Кальве // Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах / [упоряд. В. Г. Штих]. – Х., 2002. – С. 61–68.
3. Луб'яновський Ф. П. Сковорода, український філософ [уривок з мемуарів «Воспоминания: 1777–1834 рр.»] / Ф. П. Луб'яновський // Григорій Сковорода в спогадах сучасників і народних легендах / [упоряд. В. Г. Штих]. – Х., 2002. – С. 71–72.
4. Рікер П. Сам як інший / Рікер Поль ; [пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцова]. – [Вид. 2-е.]. – К. : Дух і Літера, 2002. – 456 с.
5. Сошніков А. О. І. Ф. Вернет та Г. С. Сковорода : два типи однієї ментальності / А. О. Сошніков // Григорій Сковорода: На зламі епох : матеріали V Всеукр. наук. конф., 20–21 трав. 2010 р. – Сковородинівка, 2010. – С. 145–147.

ВЛАДИМИР ПОДРЫГА

ОБРАЗ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ В ВОСПОМИНАНИЯХ ЕГО СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ

В статье рассматривается вопрос отображения личности Григория Сковороды его соотечественниками. Утверждается, что в мемуарах Густава Гесс-де-Кальве, Федора Луб'яновского их Я соотносится с Я Сковороды. Они пытались осознать духовный подвиг мудреца, понять его жизненную позицию. Иван Вернет видит Григория Сковороду

Иным, поэтому он для него – чужой, не познанный, не раскрытый до конца соотечественник. Мемуаристы создали полифонический образ Григория Сковороды как мыслителя, учителя, друга, отшельника, путешественника.

Ключевые слова: видение, воспоминания, мемуаристы, образ.

VOLODYMYR PODRYGA

THE FIGURE OF HRYHORII SKOVORODA IN HIS CONTEMPORARIES' REMINISCENCES

The article interpretes the personality of Hryhorii Skovoroda through his contemporaries' eyes. It's been proven that Gustav Hess de Calve, Fyodor Lubyanskiy identified themselves with Skovoroda's selfdom in their memories. They attempted to comprehend the achievements of sage's spirit, tried to understand his life position. Ivan Vernet considered Skovoroda as the Another, thus, the compatriot seems to be inscrutable and enigmatical to him. Memorialists created deeply multifaceted vision of Hryhorii Skovoroda's personality as a wise man, a teacher, a friend, a loner, a wanderer.

Key words: envision, reminiscences, memoirs, image.

Одержано 8.05.2013 р.